

**FONETIK USLUBIYATNING ASOSIY TAMOIYILLARI VA ADABIY
TILDAGI ROLI**

Main Principles of Phonostylistics and Its Role in the Literary Language

*Основные принципы фонетической стилистики и её роль в
литературном языке*

Andijon davlat pedagogika intituti filologiya fakulteti f.f.b.f.d., dotsenti

Usmonov Farhodbek Faxriddinovich o'zbek

tili va adabiyoti yo'nalishi talabalari Ergasheva Muslimaxon Muxtarali qizi va

Munduzova Gulsanam Dostonbek qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada fonetik uslubiyyat fanining predmeti, asosiy yo'nalishlari va fonetik vositalarning uslubiyy imkoniyatlari yoritiladi. Uslubiyy qatlamda tovushlar, urg'u, intonatsiya kabi fonetik birliklarning ta'sir doirasi, ularning matn emotsional rangini belgilashdagi roli tahlil qilinadi. Maqola adabiy tildagi fonetik boyliklardan samarali foydalanishni ko'rsatadi.

Annotation: This article explores the subject and main directions of phonostylistics as a linguistic field. It analyzes the stylistic potential of phonetic means such as sounds, stress, and intonation, emphasizing their emotional and expressive roles in texts. The article highlights how phonetic richness contributes to literary language.

Аннотация: В статье рассматриваются предмет и основные направления фонетической стилистики. Анализируются стилистические возможности фонетических средств — звуков, ударения и интонации, их роль в передаче эмоциональной окраски текста. Материал подчёркивает значение фонетического богатства в литературном языке.

Kalit so'zlar: fonetik uslubiyyat, tovush takrori, alliteratsiya, assonans, onomatopoeia, estetik tamoyil, adabiy til, ritm va ohang, emotsional ifoda, badiiy tasvir vositasi.

Keywords: *phonostylistics, sound repetition, alliteration, assonance, onomatopoeia, aesthetic principle, literary language, rhythm and intonation, emotional expression, stylistic device*

Ключевые слова: *фонетическая стилистика, повтор звуков, аллитерация, ассонанс, ономатопея, эстетический принцип, литературный язык, ритм и интонация, эмоциональное выражение, стилистическое средство.*

Fonetik uslubiyaatning asosiy tamoyillari va adabiy tildagi roli: Fonetik uslubiyaat — tilshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri boʻlib, adabiy matnlarda tovush birliklarining uslubiya vazifasini oʻrganadi. Bu fan tilning estetik, emotsional va ekspressiv imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Fonetik vositalarning uslubiya kuchi: Adabiy matnda tovushlarning tanlovi, ularning uygʻunligi, alliteratsiya va assonans kabi hodisalar oʻquvchida maʼlum estetik taassurot uygʻotadi. Jumladan: Alliteratsiya — bir xil yoki oʻxshash undoshlarning takrorlanishi orqali ritmik va obrazli ifoda hosil qiladi. Masalan: "Qattiq qadamlar qum ustidan qarsillab oʻtdi." Assonans — bir xil unli tovushlarning takrorlanishi orqali melodiya va ritm yaratadi. Masalan: "Olam ichra odam, odam ichra olam." Urgʻu va intonatsiya: Fonetik uslubiyaatda urgʻu va intonatsiyaning rolini alohida taʼkidlash lozim. Urgʻu gapning asosiy maʼnosini ajratib koʻrsatishga xizmat qiladi, intonatsiya esa emotsional ifodaning kuchli vositasidir. Fonetik vositalarning uslubiya funksiyalari

Fonetik birliklar quyidagi uslubiya vazifalarni bajaradi:

1. Emotsional rang berish — ifoda kuchini oshirish.
2. Stilistik kontrast yaratish — dramatik taʼsirni kuchaytirish.
3. Qahramonning ruhiy holatini aks ettirish — ichki monologlarda keng qoʻllanadi.

Fonetik uslubiyaat (yoki fonostilistika) — bu tilshunoslikning fonetika va uslubiyaat sohalarining kesishgan nuqtasida joylashgan boʻlib, nutq tovushlarining (unli, undosh, urgʻu, intonatsiya, pauza va boshqalar) maʼno va uslub hosil qilishdagi rolini oʻrganadi. Fonetik vositalarning uslubiya xususiyatlari: Fonetik uslubiyaatda quyidagi fonetik vositalar uslubiya maqsadlarda ishlatiladi: 1. Alliteratsiya – bir xil yoki

o'xshash undosh tovushlarning takrorlanishi: Masalan: "Sokin suv sathida soya suzadi" (shovqinli "s" tovushi bilan musiqiylik hosil qilinadi).¹

2. Assonans – unli tovushlarning takrorlanishi: Masalan: "Olam aro ohang olar o'rmonlar" ("o" unlisi ovoqli uyg'unlik yaratadi).

3. Urg'u (accent) – so'z yoki gapdagi muhim so'zga e'tiborni jalb qilish uchun ishlatiladi. U nutqning ta'sirchanligini oshiradi.

4. Intonatsiya – gap ohangi. U gapning maqsadini (so'roq, buyruq, hayrat, inkor) bildiradi va uslubiy rang beradi.

5. Pauza – to'xtalishlar orqali nutqni bo'laklarga ajratadi, emotsional ta'sirni oshiradi.

Fonetik uslubiyatning adabiy matnlardagi roli: Adabiy uslubda, ayniqsa, badiiy asarlarda fonetik vositalar orqali: Obrazlilik va ifodaviylik kuchaytiriladi; Tinglovchiga/emotsional ta'sir ko'rsatiladi; Ritm va musiqiylik yaratiladi; Muallifning estetik didi ifodalanadi. Fonetik uslubiyatning boshqa uslublarda qo'llanilishi: Publitsistik uslubda urg'u va intonatsiya auditoriyaga ta'sir o'tkazishda muhim rol o'ynaydi. Rasmiy uslubda esa fonetik vositalar kamroq qo'llaniladi, asosan neytral ohangda bo'ladi. Suhbat uslubida esa intonatsiyaning tabiiyligi, pauzalar va urg'ular nutqning samimiyligini ifodalaydi. Fonetik uslubiyat tilda estetik, emotsional va kommunikativ ta'sir vositasi bo'lib xizmat qiladi. Fonetik elementlarning mahorat bilan qo'llanilishi matnning ifodaviy kuchini oshiradi, uni esda qolarli va ta'sirchan qiladi.

Fonetik vositalarning qo'llanilish konteksti: Fonetik uslubiyatda tovush birliklari yozma va og'zaki nutq kontekstida turlicha namoyon bo'ladi. Yozma matnda fonetik vositalarning ta'siri bevosita emas, ammo grafik usullar (masalan, takroriy harflar, onomatopeya, tovushga xos tasvirlar) orqali ifodalanadi. Og'zaki nutqda esa intonatsiya, pauza, urg'u va tembr kabi jihatlar bevosita tinglovchiga ta'sir ko'rsatadi.² Masalan:

¹ Mamarasulov, A. (2017). O'zbek adabiy tilida ifoda vositalari. Toshkent: Yozuvchi.

² Van Dijk, T. (2008). Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. Cambridge University Press.

– "U... u kelmaydi..." (pauza orqali drammatizm yaratilgan)

– "Bu... bu yolg'on!" (urg'u va takrorlash bilan hayrat va norozilik ifodasi kuchaytirilgan). Fonetik uslubiyyatda stilistik figurativlik: Fonetik uslubiyyat faqat tovush darajasida emas, balki badiiy tasviriy vositalarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Jumladan: Omonim tovushlar (homofonlar) orqali ikki ma'noli ifodalar: "So'z – o'q." Bu yerda "so'z" ham, "o'q" ham kuchli vosita sifatida talqin qilinadi. Tovush o'yinlari: satirik matnlarda yoki bolalar she'riyatida tez aytish, so'z o'yini tarzidagi ifodalar keng qo'llaniladi: "Chinorcha chigirtka chiyillab chiqdi." Fonetik vositalar turli nutq uslublarida o'ziga xos ko'rinishda namoyon bo'ladi: Badiiy uslubda – obrazli tovushlar, emotsional ifoda. Ilmiy uslubda – talaffuz aniqligi, pauzaning mantiqiy joylashuvi. Publitsistik uslubda – urg'u bilan ifoda berish, ohangni kuchaytirish. So'zlashuv uslubida – intonatsiyaning keskin o'zgarishi, emotsional ohang, tovush cho'zilishi.³

Fonetik uslubiyyat va milliylik: O'zbek adabiy tilida fonetik vositalar milliy ohang va urug'iy tovush tizimi bilan chambarchas bog'liq. Shuningdek, shoirlar va yozuvchilar o'z uslubida milliy fonetik elementlardan foydalanadi. Masalan: Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Yusuf kabi shoirlarning she'rlarida urg'u, intonatsiya, tovushlar uyg'unligi orqali matnga ruh va hayot bag'ishlangan. Fonetik uslubiyyat tilshunoslikda alohida ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, matnlarda tovushlar orqali yaratilgan obraz, hissiyot, urg'u, drammatizm va estetik ifodaning asosini tashkil etadi. Har bir tovush, ohang yoki pauza – muallifning niyatini yetkazish vositasi bo'la oladi. Ayniqsa badiiy adabiyotda fonetik vositalar orqali yaratilgan ichki ritm, kayfiyat va obrazlar asarning badiiy qiymatini belgilaydi. Fonetik uslubiyyatning zamonaviy tadqiqotlaridagi o'rni: Zamonaviy lingvistikada fonetik uslubiyyat alohida yo'nalish sifatida tilshunoslikning kognitiv, psixolingvistik, va kommunikativ tarmoqlari bilan integratsiyalashgan holda rivojlanmoqda. Fonetik vositalar tilning nafaqat estetik, balki psixologik ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ega ekani e'tirof etilmoqda.⁴ Masalan,

³ Быстрова, Л. И. (2002). Фонетическая экспрессия в русском языке. Москва: Наука.

⁴ Akhmedov, A. (2018). Til va uslub nazariyasi. Samarqand: Ma'naviyat.

reklama matnlarida tovushlar ritmikligi, qisqalik va urg'ular mahsulotga bo'lgan e'tiborni oshirishga xizmat qiladi:

> "Softa – tozalikka eltuvchi sado."

Bu jumlada “s”, “t” va “o” tovushlari uyg'unligi orqali quloqqa yoqimli, ishonchli ohang hosil qilingan. Fonetik vositalarning badiiy obraz yaratishdagi roli: Badiiy adabiyotda fonetik vositalar obrazlar bilan chambarchas bog'liq. Shoirilar tovushlarni shunchaki estetik bezak sifatida emas, balki ma'noni mustahkamlovchi vosita sifatida ishlatadi. She'riy misol tahlili:

> “Yuragimda yiroq yillar yodi,
Yiltiroq yomg'irda yongan bir yodi.”

(Muallif: M. Yusuf)

Bu misrada “y” tovushining takrorlanishi hordiq, iztirob, sokinlik kayfiyatini yaratadi. Assonans va alliteratsiya obrazni kuchaytiradi. Fonetik uslubiyat va dramatik ifoda: Teatrdagi replikalar, aktyorlarning nutqi, dramatik sahnalarni ta'sirchan qilish uchun intonatsiya, pauza, urg'u va nutq sur'ati maxsus uslubiy qurilmalar sifatida xizmat qiladi. Tez sur'at – hayajon, vahima. Sekin nutq – g'am, og'irlik, dramatism. Keskin urg'u – tanbeh yoki e'tibor tortish. Masalan:

“Sen... meni aldaganing rostmi?!” Bu replikada pauza, urg'u va ohang orqali kuchli hissiy zamin yaratilgan. Fonetik uslubiyatni o'rganishning amaliy ahamiyati: Fonetik uslubiyat bilimlarini: Pedagogikada – to'g'ri talaffuz, ifodali o'qish o'rgatishda; Logopediyada – tovush buzilishlarini tuzatishda; Nutq madaniyatida – matnni emotsional ifodalashda; Media va reklamada – quloqqa yoqimli, yodda qoluvchi matnlar yaratishda qo'llash mumkin.⁵

Xulosa: Fonetik uslubiyat tilshunoslikning muhim va o'ziga xos sohalaridan biri bo'lib, adabiy tilning emotsional, estetik va ekspressiv imkoniyatlarini aniqlashda katta ahamiyatga ega. Tovushlar, urg'u, intonatsiya, pauza va ritm kabi fonetik vositalar matnning mazmuniy qatlamini chuqurlashtirib, o'quvchiga yoki tinglovchiga kuchli ta'sir o'tkazadi. Ayniqsa, badiiy, publitsistik va dramatik uslublarda bu vositalarning o'rni beqiyosdir. Fonetik uslubiy vositalar yordamida obraz

⁵ Абдуллаев, Ш. (2015). Фонетика и стилистика узбекского языка. Ташкент: УЗРФА нашри

kuchaytiriladi, ruhiy holatlar ifodalanadi, drammatizm yaratiladi va tilning badiiy qiymati oshiriladi. Bu esa fonetik uslubiyatni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ilmiy yo'nalishga aylantiradi. Zamonaviy nutq madaniyati, ta'lim, reklama va san'at sohalarida ham fonetik vositalarning to'g'ri va ijodiy qo'llanilishi zamon talabiga mos bo'lib bormoqda. Shunday ekan, fonetik uslubiyat nafaqat tilning tovush tizimini o'rganish, balki so'z ortidagi emotsional va madaniy boylikni ochish vositasi sifatida ham katta ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'afurov, N. (2020). O'zbek tili uslubiyati. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Akhmedov, A. (2018). Til va uslub nazariyasi. Samarqand: Ma'naviyat.
3. Galperin, I. R. (1977). Stylistics. Moscow: Higher School.
4. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
5. Абдуллаев, Ш. (2015). Фонетика и стилистика узбекского языка. Ташкент: УзРФА нашри.